

आयुर्वेद आदिबाट “अजगल्लिका रोग”

सङ्कलन तथा नेपालीमा भावानुवाद : मोहन प्रसाद सापकोटा

प्राचीन गन्थका विविध विषयको अध्ययन एवं सङ्कलन कर्ता

इमेल : sapkotamps731@gmail.com

अजगल्लिका रोग

परिभाषा

(क) अष्टाङ्ग सङ्ग्रह, अष्टाङ्ग हृदय, भावप्रकाश संहिता, माधव निदान, सुश्रुत संहिता :

स्निग्धा सवर्णा ग्रथिता नीरुजा मुद्गसन्निभा । पिटिका कफवाताभ्यां बालानामजगल्लिका ॥

चिल्लो, वरपर रहेको स्वस्थ छाला जस्तै वर्णको, नदुख्ने, गाँठो जस्तो, मुगीका दाना जत्रो आकारको कफविकार र वातविकारले गर्दा बालबालिकालाई आउने खटिरालाई “अजगल्लिका” भनिन्छ ।

(ख) भावप्रकाश संहिता, योग रत्नाकर, वङ्गसेन आयुर्वेद :

स्निग्धा सवर्णा ग्रथिता नीरुजा मुद्गसन्निभा । कफवातोत्थिता ज्ञेया बालानामजगल्लिका ॥

बालकहरूलाई मुगीको दाना जत्रो, चिल्लो, शरीरको वर्ण जस्तै वर्णको, गाँठो परेको, नदुख्ने तथा कफविकार र वातविकारले गर्दा आउने खटिरालाई “अजगल्लिका” भनिन्छ ।

(ग) वैद्यविनोद :

सङ्कलन : मोहन प्रसाद सापकोटा

ग्रन्थिता निरुजाः स्निग्धाः पिटिका मुद्गसन्निभाः । वातश्लेष्मोद्भवा ज्ञेया बालानामजगल्लिका ॥

वातविकार र कफविकारले गर्दा बालकलाई आउने मुगीका दाना जत्रा, नदुख्ने, चिल्ला र गाँठाजस्ता खटिरालाई “अजगल्लिका” भनिन्छ ।

(घ) हंसराज निदान :

मुद्गासमाना पिटिकासवर्णा स्निग्धामरुच्छ्लेष्मविकारजाता ।

देहे शिशूनां प्रथिता च नीरुजां तामाजगल्लीं प्रवदन्ति सन्तः ॥

बालबालिकाको शरीरमा मुगीका दानाजत्रा, शरीरको जस्तै रङ्का, चिल्ला, वायुविकार र कफविकारले गर्दा आउने तथा नदुख्ने खटिरालाई साधुजन “अजगल्लिका” भन्दछन् ।

नोट : यो रोग आधुनिक समयको Molluscum Contagiosum सँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ :
Dr Raghuram Y.S. MD (Ay) & DR Manasa, B.A.M.S., Easy
Ayurveda Hospital,

उपचार

(क) अष्टाङ्ग सङ्ग्रह :

अजगल्लिकामपक्वां जलौकोभिर्ग्राहयेत् । यवक्षारशुक्तिसौराष्ट्रीकल्कैश्च लेपयेत् ॥
पक्वांस्तु सहाजगल्लिकया व्रणवदुपाचरेत् ।

अजगल्लिका पाकेको छैन भने त्यसमा जूकाले टोकाउनु र रगत बगाउनु । अनि जवाखार, सिपी र फिट्किरी पिसेर लेप बनाई दल्नु । पाकेमा व्रण (खटिरा) समानको उपचार गर्नु ।

(ख) अष्टाङ्ग हृदय :

विस्रावयेज्जलौकोभिरपक्वामजगल्लिकाम् । विधिस्तांश्चाचरेत्पक्वान् व्रणवत्साजगल्लिकान् ॥

अजगल्लिका पाकेको छैन भने त्यसलाई जूकाले टोकाउनु र रगत बगाउनु । पाकेमा व्रण (खटिरा) समानको उपचार गर्नु ।

(ग) चक्रदत्त, भैषज्य रत्नावली, योगरत्नाकर, रसरत्नाकर, वृन्दवैद्यक :

तत्राजगल्लिकामामां जलौकाभिरुपाचरेत् । शुक्तिसौराष्ट्रिकाक्षारकल्कैश्चालेपयेन्मुहुः ॥

अजगल्लिका रोगमा पहिला जूकाले टोकाएर रगत निकाल्नु । त्यसपछि सिपी, सौराष्ट्रिक र जवाखार मिसाई पिसेर पटकपटक लेप दल्नु ।

नवीनकण्टकार्याश्च कण्टकैर्वेधमात्रतः । किमाश्चर्यं विपच्याशु प्रशाम्यन्त्यजगल्लिकाः ॥

ताजा कण्टकारीको काँडाले अजगल्लिकालाई प्वाल पार्नाले तुरुन्त आश्चर्यजनक किसिमले यो रोग बिलाएर जान्छ ।

वृषमूलविशालाभ्यां लेपोहन्त्यजगल्लिकाम् । कठिनां क्षारयोगैश्च द्रावयेदजगल्लिकाम् ॥

असुरोको जरा र इन्द्रेनीलहरोको जराको बोक्रा मिसाएर पिसी लेप बनाएर दल्नाले अजगल्लिका रोग नाश हुन्छ । धेरै नै साहो भए त्यसलाई क्षार आदि ओखतीको प्रयोग गरी नरम बनाउनु ।

(घ) भावप्रकाश संहिता, वङ्गसेन आयुर्वेद :

तत्राजगल्लिकां सामां जलौकोभिरुपाचरेत् । शुक्तिसौराष्ट्रिकाक्षारकल्कैश्चालेपयेन्मुहुः ॥
कठिनां क्षारयोगेन द्रावयेदजगल्लिकाम् ॥ (ग्रथिता-गुम्फितेव । मुद्गसन्निभा-मुद्गाकृतिः ।)

नपाकेको अजगल्लिका भए त्यसलाई जूकाले टोकाएर उपचार गर्नु । त्यसपछि यसमा सिपीको भस्म र फिट्किरी पिसेर लेप बनाई पटकपटक दल्नु । साह्रो भए क्षार लगाई थलथले बनाउनु ।

(ङ) वङ्गसेन आयुर्वेद, सुश्रुत संहिता :

तत्राजगल्लिकामामां जलौकोभिरुपाचरेत् । शुक्तिश्रुघ्नीयवक्षारकल्कैश्च लेपयेद्विषक् ॥
श्यामालाङ्गलकिपाठाकल्कैर्वाऽपि विचक्षणः । पक्वां व्रणविधानेन यथोक्तेन प्रसाधयेत् ॥

नपाकेको अजगल्लिकाबाट वैद्यले जूकाले टोकाएर रगत निकाल्नु । त्यसपछि सिपी, सज्जिखार र जवाखारको लेप दल्नु । कालो निशोथ, गुन्याँमधुरा र गुन्दरगानुको लेप दल्नु । पाकेपछि व्रण (खटिरा) को उपचार विधि अपनाउनु ।

(च) वैद्यविनोद :

जलौकाभिर्हरेद्रक्तं पक्वं व्रणवदाचरेत् । सौराष्ट्रीशुक्तिकाक्षारकल्कैर्लिम्पेन्मुहुर्मुहुः ॥

अजगल्लिका रोगमा जूकाले टोकाएर रगत निकाल्नु । पाकेको खण्डमा व्रणरोगको जसरी उपचार गर्नु । गोपीचन्दन, सिपी र जवाखार पिसी लेप बनाएर पटक पटक दल्ने गर्नु ।

नोट : (१) सौराष्ट्रिक : सुराष्ट्र (गुजरात) देशमा उत्पन्न हुने विषालु बोटविशेषलाई सौराष्ट्रिक भनिन्छ (भावप्रकाश निघण्टु) । (२) सौराष्ट्री : गोपीचन्दन (के.यन.स्वामी) । (३) क्षार : सोडा, सुहागा, खरानी, सज्जीखार, जवाखार ।